

Fejtő Ferenc,
A par excellence magyar polgár

Előzetesen meghirdetett előadásom címe¹ megtévesztő: *nem* mégsem – szándékozom a magyar értelmiség- és szellem(eszme)történet, és egyáltalán a magyar társadalomtörténet valószínűleg egyik legkártékonyabb „vitájával” foglalkozni, amely – „európai” léptékben és kitekintésben – már kirobbanása és legvirulensebb szakasza idején, a XX. század harmincas/egyvenes éveiben idejétmúlt és – legyünk őszinték – mglehetősen *provinciális* volt.² Olyannyira, hogy – mint az közismert paradigmái, hívószavai, érvrendszere nyugati nyelvekre (például franciára) fordítva, úgyszólván értelmezhetetlenek. És ha úgy-ahogy mégis átültethetők egészen biztosan félreérthetők, legalábbis félremagyarázhatók. Egy dolgot azonban a „beavatatlanok” számára is csalhatatlan biztonsággal jeleznek: valami nagyon nem volt, és most sincs rendben a „magyarok” önszemléletében, önképében, önmagukról – a magyar történelem- és társadalomfejlődésről – alkotott elképzeléseiben.³

Elhatározásom – mármint, hogy *nem* a *népítes*–*urbánus polémia*ról szólok – akkor érlelődött meg bennem, amikor szakmai tisztességből újra végigolvastam Fejtő Ferenc Veres Péter és Németh László nézeteit okkal-joggal és több-kevesebb érvénnyel bíráló,⁴ valamint Illyés Gyula született diplomáciai képességeit, közismert taktikai-stratégiai érzékének túltengéseit karikírozó⁵ harmincas évekbeli vonatkozó írásait. Ideértve 1947 februárjában született, de a nagyközönség számára csupán a

¹ „Fejtő Ferenc és „népi(es)-urbánus vita” ma/François Fejtő et la dispute entre ‘populistes’ et ‘urbains’ en Hongrie (aujourd’hui) volt. Jelen szöveg a szerző Fehérvárcsurgón, 2009. április 17-én délután elhangzott előadásának szerkesztett (és jelentősen bővített) változata. Az előadás személyes vonatkozású részét lásd Borsi-Kálmán Béla: Limanova tér 1. (II. emelet 2.) Egy „véletlen” találkozás (hiteles) története. In *Korunk* (Köszövény), 2005/3., 75-79. (Kötetben: *József Attila a Korunkban*. Köszövény, 2005. (Az antológia utolsó írása.)

² Vö. Péter László-Czigány Lóránt: Urbánusok és népi(es)ek nálunk. In Péter László: *Az Elbától Keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó, 379-384.

³ Lásd erről újabban, monografikus igénnyel Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, 2007. Osiris

⁴ Vö. Fejtő Ferenc: Magyar narodnyikik (*Szocializmus*, 1935. január 1.) In *A nép-urbánus vita dokumentumai 1932-1947*. Válogatta és szerkesztette Nagy Sz. Péter. Budapest, 1990. Rakéta Könyvkiadó, 173-179. (a továbbiakban: A népi-urbánus vita.); Fejtő Ferenc: A „faji” szocializmusról (*Szocializmus*, 1937/253.) In *A népi-urbánus vita*, 329-347.; Fejtő Ferenc: Fajkérdés és szocializmus. Viszonzválasz Veres Péternek (*Szocializmus*, 1937. július.) In *A népi-urbánus vita*, 361-378.; Fejtő Ferenc: Népi és városi (*Haladás*, 1946. október 24.) In *A népi-urbánus vita*, 449-453. (a továbbiakban: Fejtő 1946.)

⁵ Fejtő Ferenc [Gerson du Malheureux alnéven]: Világnézeti poligámia avagy Felsőlésem Illyepusztáival. In *Szép Szó*, 7., 1938/ 26. sz., 38-42. Vö. Murányi Gábor: Sok mondat Illyésről A népi írók fedjedelme és Fejtő Ferenc. In *H/G*, 2009. június 5., 46-47

rendszerátalakítás/rendszerátalakítás hajnalán – 1989. április 21-én – hozzáférhetővé vált *Pont egy viszály után avagy: új fejezet a magyar szellem történetében* című békülékeny hangú, nemegyszer önkritikus, elméletileg új távlatokat nyitó öszinte elemzését⁶ is...

Mindannyian tudjuk: *nem így történt*, ez az áldatlan civakodás, amelyről Fejtő egy meg nem nevezett pesti (újságíró) beszélgető partnere már 1946-ban azt nyilatkozta Párizsban, idézem: „a ‘magyar bormirtságra’ vall, hogy újra felújult a népiesek és urbanisták haszontalan vitája”⁷ nem csak mondhatni az Antall József vezette MDF 1990. április 8-i választási győzelmének másnapján lángolt fel ismét, hanem még jelentősen súlyosbodott is az által, hogy vaskos leegyszerűsítésekkel a politikai, pártpolitikai palettán is leképződött, megjelenítődött... Holott eredetileg csupán az önmagával is meghasonlott, a Rákosi, majd Kádár-kori „szocializmus” évadján vitt dicstelen szerepével elszámolni nemigen képes magyar értelmiségi elit két markáns (meghatározó) csoportja hagyományos fenekedésének⁸ újabb fordulója volt.⁹

Félreértés ne essék: nem szeretném banalizálni a következményeket, azt például, hogy a 2002-es parlamenti választások idejéig a magyar társadalom politikai/érzelmi (zsigeri) szemszögből gyakorlatilag kettészakadt,¹⁰ a gyanakvás, roszhiszeműség, felelőtlenség, szándékos hitelrontás hovatovább „polgárjogot” nyert, a politikai vitakultúra pedig hihetetlenül mélyre süllyedt...

Ezt tudjuk, tapasztaljuk, a bőrünkön érezzük nap mint nap mindnyájan.

Én másról szeretnék ma beszélni

Arról, amibe eddig mindenkinek, minden magyar értelmiséginek és politikusnak egytől egyig beletört a bicskája. Azt próbálom meg az alábbiakban legalább vázolni, miként, milyen elvont, intellektuális eszközökkel lehetne meghaladni/áthágni ezt a mélységesen mély *szakadékot*, amely, szerintem mesterségesen, mondhatni művi módon gyanút kelt bennünk, óvatossá, nemritkán ingerlékennyé tesz egymás iránt, s mindenképpen *elválaszt* bennünket.

⁶ *Élet és Irodalom*. 1989. április 21. In *A népi-urbánus vita*, 461-468.

⁷ Lásd Fejtő 1946. In *A népi-urbánus vita*, 449.

⁸ A bűvópatakszerűen a szocializmus pannon változatának építése során is folytatódó áldatlan acsarkodást a korszak besugó hálózatának „írói munkássága” is tükrözi. Lásd erről Ständeisky Éva: *Értelmiségi antiszemizmus a [korai] Kádár-korszakban*. In *Évkönyv 2000 VIII. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 2000, 1956-os Intézet, 26-39. Bővebben uő.: *Antiszemizmusok*. Budapest, 2007. Argumentum (különösen: 79-95.)

⁹ Lásd ehhez Borsi-Kálmán Béla: *Nacionalizmus és magyar értelmiség 1989-1997 között avagy a „népi(és)-urbánus vita – mai olvasatban*. In uő.: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből*. Pécs, 2000. Jelenkor, 182-222. (a továbbiakban: B-KB 2002.) Eredeti francia nyelvű változatát – *Le nationalisme et l'intelligentsia hongroise dans les années 1989-1997 (ou la "dispute populiste-urbaine" dans la lecture d'aujourd'hui)* címmel – lásd *Culture et pouvoir en Hongrie depuis 1945. Éclairages franco-hongrois*. Sous la direction de Michel A. Prigent. In *Cahiers du Centre d'étude de l'Europe médiane N°12. Studia Gallo-Hungarica*, CEEM Paris-INALCO 2001, 71-85.

¹⁰ Lásd erről Kende Péter: *Kettészakadt politikai közösség*. In Kende Péter: *Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti esszék 1973-2003*. Budapest, 2003. Új Mandátum Kiadó, 260-270. (a továbbiakban: Kende 2003.)

Önkét vállalt feladatokat egyetlen mozzanat könnyíti csupán: szerencsére van egy szilárd viszonyítási pontom, amelynek/akinek munkásságát, szellemi habitusát minden itt a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélyban jelen lévő ember ismeri: Fejtő Ferencnek hívják. Akinek egyik legfontosabb, értelmiségiként vállalt hitvallása, hosszú pályafutásának vezérfonala éppen a szakadék (*clivage*) betömése, a szellemi hidépítés és a közvetítés volt.¹¹ Franciák és magyarok, nyugat – és kelet-közép-európaiak, és – ha kellett – magyarok és magyarok, vagyis a hungáriai értelmiségi (s újabban politikai) székértáborok között.

Ezzel persze nem azt akarom sugallni, hogy ez a – *felülemelkedni/meghaladni* – törekvés a matuzsálemi életkort megért François Fejtőnek maradéktalanul sikerült, mert ez nem volna igaz.¹² A magyarok talán legkedvesebb „nemzeti” társasjátéka ősidők óta, itthon és a nagyvilágban egyaránt egymás beskatulyázása, címkézése, osztályozása, minősítése, hierarchizálása.¹³ Többnyire maliciózan és nemritkán *eleve* rosszhiszeműen.

Hogy ez más nemzetek fiai/leányai esetében is így van? Bizonyára, de nem ilyen nagyságrendben, nem ennyire „vére menően”, minden esetre kevesebb keserőséggel, cinizmussal, olykor alig palástolt rosszidulattal terhelt. Ehhez csupán egyetlen adalékot fűznék még: a mi Fejtő-konferenciánk programja – a globalizáció korát éljük – természetesen a világhálón is hozzáférhető; tüstént kaptam tehát egy spontán elektronikus levelet, melynek üzenete imígyen szól: elnézve a résztvevők névsorát, nagyon egyedül leszel „ezen az oldalon”... Tekintünk most el attól, hogy vajon milyen megfontolások vezethették egyébiránt valódi európeérnek számító kollégámat, amikor számítógépe billentyűit nyomogatta? Enyhe dorgálás, miért fogadtad el? Némi irigykedés, hogy őt bezzeg nem hívták meg? Netán burkolt figyelmeztetés? Nem tudom, talán nem is igazán fontos. De azt szemléletesen jelzi, *hányadán állunk*. Mi magyar értelmiségiek, kereken húsz évvel a rendszerváltás/változás után...

S itt egy rövid vallomással tartozom azoknak, akik – s nyilván ez a többség – sem személyesen nem ismernek, s írásaimnak is legfőljbbe a címét olvasták, legjobb esetben is csupán átlapozták...

Én életem legfogékonyabb szakaszát, az első tizenkét évét (1948 és 1962 között), amely a lélekbúvárok szerint a személyiség kialakulásának/rögzülésének meghatározó periódusa, egy masszív román többségű lepusztult Észak-erdélyi mezővároska (oppidum) – Seini/Szinyérváralja – zsidó-negyedében töltöttem; rögvést hozzá kell tennem, hogy az én fölmenőim egye

¹¹ Vö Kende Péter. *Conférence inaugurale/Bevezető előadás* (elhangzott 2009. április 16-án péntek este a *Collegium Budapest* előadotermében.)

¹² A fejtői *oeuvre* majdani objektív (*sine ira et studio*) megítélését érzésem szerint nagyon meg fogja nehezíteni élete legutolsó éveiben Medgyessy Péter, majd Gyurcsány Ferenc miniszterelnökök mellett vállalt, lényegében tanácsadói szerepe. Vö. Fejtő Ferenc. *La Donna e mobile*. *Magyar Hírlap*. 2001. január 8. (R.: „a közéleti embereket, politikusokat és értelmiségieket nem a multjuk alapján, hanem az érett férfikorban tanúsított viselkedésük szerint kell megítélni. A mult eltévelyedéseit meg lehet látni, meg lehet vallani, meg lehet banni is, s akkor tudni kell megbocsátani [.] N felejtük soha, amikor ittelzünk, hogy az ember változékony, és ez nem is baj.”)

¹³ E passzus értelmezéséhez lásd az esszénk 31. számú jegyzetében közölt idézeteket.

tlen általam ismert kivétellel helvét vallásúak: reformátusok, vagyis a helyi többszire katolikus (s részben sváb vagy cipszer eredetű) magyar lakosság öszszarányát tekintve is törpe minoritást képeztek. Azt hiszem ezt hívja a szakirodalom *kisebbségi léthelyzetnek*. Egyaránt kisebbségben voltunk/voltam az államnemzettel, a „pápista” magyarokkal, de még a helyi lakosság mintgy tíz/tizenegy százalékát kitevő zsidó magyarokkal/magyar zsidókkal összehasonlítva is, akiknek nagy része szerencsére túlélte a holokauszt borzalmait és megújult életkedvvel készült az Ígélet földjére – Palesztinába... E fellángoló életerő további következmény az volt, hogy 1945–1950 között igen sok zsidó-magyar gyerek született – nemzedéktársaim –, akikkel együtt jártunk *román* óvodába.¹⁴ Ugy rémlik, ezt hívja a szakirodalom *korai szocializációnak*...

Most persze bárki a szavamba vághatna s rákédezhette: mi köze mindennek Fejtő Ferenchez? Hiszen őt, az ő alakját és személyiségét, szereteágazó életművét próbáljuk most közös erővel megidézni, körvanalazni.

Megpróbálom nagyon röviden, inkább csupán vázlatosan kifejteni: magam Fejtő Ferencet párizsi ösztöndíjas évemben 1983 kora tavaszán láttam először életemben valamilyen magyar vonatkozású kulturális rendezvényen, már nem emlékszem, hogy pontosan hol. Késő este volt, már égtek a lámpák a néptelen párizsi utcán, amikor együtt hagytuk el a helyiséget, talán képtárat, vagy művelődési otthont. S bár akkor még szinte semmit sem tudtam róla, megszólítottam. Az ürügy az volt, hogy nem sokkal korábban jelent meg Agárdi Péter *Értékrend és kritika* főcímű könyve,¹⁵ amely hosszú évek után – a hallgatás falát megtörve – először helyezte el értő, empatikus módon Fejtő háború előtti irodalmi munkásságát a késő kádárkori magyar szellemi élet térképén. A hirt nem tölem hallotta először, de még mindig hitetlenkedve fogadta. Pontosan tudta, fölfogta, hogy mit is jelent. Erről váltottunk pár közömbös szót, aztán újabb hat esztendeig nem találkoztunk.

Gyors, fiatalos mozgású, kopottas fekete öltönyt viselő, amolyan filosz-külsejű öregember volt, hetvennégy éves akkor, ha jól számolom. Aztán nem is változott többet egészen az 2006 őszén elszenvedett combnyaktörésig, amelyet (s főként az azt követő megismételt műtétet), még az ő vasszervezete sem volt képes kiheverni. Korára erősen rácafolt élénk arcjátéka és főként kutakodó pillantása, amellyel azonnal és szinte csalhatatlan biztossággal „bemérte” mindenkori patrneri személyiségét, karakterét – nőkét és férfiakét egyaránt. Ez az ösztönös, mély empátiával és erős intuícióval elegyes *emberismeret* volt a Kende Péter által kitűnően jellemzett kapcsolatteremtő- és ápló képességén túl egyéniségének talán legnagyobb titka, egyszersmind legfélelmetesebb „fegyvere”.

Mindezt akkor nem tudtam még, de arckifejezése, fürkésző zöldesszürke szeme, testalkata, tartása, *habitus*a valahogy ismerősnek tetszett. Jóval később jöttem rá, hogy azért, mert mélytudatomból, kora gyermekéveim elsüllyedt emlékanyagából azokat a *figurákat*, azokat az időközben elhunyt értelmiségi,

¹⁴ Lásd erről bővebben Az ideális „asszimiláns”, avagy a feladat. Biró Béla beszélgetése a szerzővel. In B-KB 2002, 223-292.

¹⁵ Agárdi Péter: *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a harmincas években*. Budapest. 1982. Gondolat.

tisztviselő, tanár stb. *típusokat* hívta elő, idézte föl, akik 1952-1958 körül – eszmélkedésem idején – még életben voltak, és akik, akárcsak ő, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó szakaszának érték, érzés- és ízlésvilágában nevelkedtek. Úgyszólván függetlenül attól, hogy római katolikus sváb, kálomista magyar, görögkatolikus (unitus) román, vagy éppen ortodox zsidó környezetből származtak, volt valamilyen nehezen megragadható mégis nagyon közös vonás bennük: valamennyien a nem létező – mert megvalósulni nem tudó – *virtuális magyar polgárság* reménybeli tagjai voltak.¹⁶ Hamisítatlan, kifogástalan magyar „ürimberek”.

Akárcsak Fejtő Ferenc.

Akkori inkább ráérezzszerű „aha-élményemet” immár száraz szaktörténeti érvekkel is meg tudom támogatni. Ismerem például Fejtő Ferenc interjúit, zsenge gyermekéveit érzékletesen felidéző terjedelmes beszélgetéseit – Hajdú Tiborral, Széchenyi Ágnessel és másokkal.¹⁷ Olvastam Karády Viktor épp tíz évvel ezelőtt François Fejtő 90. születésnapjára megjelent emlékkötetben közzé tett mikroszociológiai vizsgálatát is, amelynek tárgya (egszersmind főszereplője) egy nagykanizsai kisdíák, bizonyos Fischel Ferenc szocializációja...¹⁸ És, sajnos ismerem Karády ugyanazon tényállást árnyaltan taglaló (rendhagyó) Fejtő-nekrológiát is.¹⁹

Nos, rövidre zárva: az a miliő, amelyet Fejtő boldogult úrfikoráról élményszerűen megidéz, Karády pedig a szakavatott szociológus egzaktágával megjelenít és értelmez(elemez) *alig különbözik* attól a kisvilágtól, korhangulatól, életérzéstől, amelyet közel fél évszázaddal később a hajdani kettős Monarchia egyik zárványként megmaradt *határvidékén* az 1950-es évek közepén Nagybánya környékén megtapasztaltam...

Most már, pályája utolsó szakaszához ékezett historikusként mindennek történelmi-szociológiai, társaslélektani okait is érteni vélem: az Osztrák–Magyar Monarchia Fejtő Ferenc által is joggal kárhoztatott szétदारabolásának²⁰ egyik nagy kedvezményezettjeként 1920-ban létrejött Nagy-Románia politikai elitjének erejéből

¹⁶ Vö. Kende Péter: Mi maradt Közép-Európa Habsburg világából? Örökifjú barátomnak, elszültyed világok eleven tanújának. In *Hommage à Fejtő Ferenc. A 90 éves Fejtő Ferenc köszöntése emlékezésekkel és tanulmányokkal*. Budapest, 1999. Világosság, 122-132. (a továbbiakban: *Hommage*.)

¹⁷ Beszélgetés Fejtő Ferencel. Párizs, 1977. október 17. In Huszár Tibor: *Beszélgetések*. Budapest, 1983. Magvető Kiadó, 33-61. Fejtő Ferenc: *Hová repül az idő? A Duna-parttól a Szajna-partjáig. Beszélgetések Jacqueline Cherruault-Serperrel*. Budapest, 1996. Belvárosi Könyvkiadó-Cserépfalvi Könyvkiadó (különösen 14-33.); Kis Tibor: Sok gondot hagyunk az utókorra. Születésnap beszélgetés Fejtő Ferencel. In *Népszabadság*, 1999. május 31. 11.; Szász István: Csak a nyugati demokrácia útja járható. *Népszava, Szép Szó*, 2006. augusztus 26. 4. Vö. Széchenyi Ágnes: Utam Fejtőhöz. In *Hommage*, 288-300.; továbbá: Földes Anita: Fejtő Ferenc, az örök mesélő. In *Egyenlítő*, 2009/1. 3-6.

¹⁸ Karády Viktor: Mikrohistoria és társadalomtörténet egy nagykanizsai kisdíák iskolai pályájának tükrében. In *Hommage*, 167-177.; továbbá uő.: Magyar, zsidó és katolikus. Egy kiterési jegyzőkönyv margójára. Üdvözlét az örökifjú Fejtő Ferencnek. In *Korunk*, 1999/július, 25-31.

¹⁹ Karády Viktor: Fejtő Ferenc (1909–2008) emlékére. Szocioanalitikus vázlat egy zsidó-keresztény-magyar-európai indulásáról. In *Holmi*, 2008/július, 944-950. (a továbbiakban: Karády 2008.)

²⁰ Lásd François Fejtő: *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*. Paris, 1988. Lieux Communs/Fejtő Ferenc: *Requiem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétirombolása*. Budapest, 1999. Minerva-Atlantisz (Medvetánc)

a huszas/harmincas években egyelőre csupán az intézményes keretek (az államiság megszilárdítása, az eltérő társadalomszerkezetű, hagyományú és mentalitású új területek közigazgatásának megszervezése és központosítása s ennek jegyében egyebek közt az erdélyi román autonómia ellehetetlenítése, diplomáciai éberség és készenlét, a kis-antant összeesküvése etc.) megteremtésére tellett.²¹ S bár célirányos intézkedéseivel (példának okáért a tisztviselőknek a román államra történő eskütételének azonnali megkövetelésével, telepésfalvak létrehozásával) jócskán megnehezítette az erdélyi (partiumi, bánági) magyar és német törzslakosság mindennapi életét (iskolabezárások, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megszüntetése, a katolikus, református és unitárius egyházak végzálása, optáns-per, nyelvrendeletek s főként az úgynevezett irredenta-perek,²² s mindezek nyomán a masszív repatriálási hullám révén) de szétzúzni, megsemmisíteni még nem tudta. Így eshetett, hogy Nagyváradon, Kolozsvárt, Aradon, Szatmáron, Temesvárott, s persze az olyan kisebb városokban is, mint Tordán, Marosvásárhelyt, Szászrégenben, Máramaroszigeten, Lugoson, Nagykarolyban, Nagybányán, vagy éppen Szinyérváralján) a mindennapi élet többnyir ugyanabban a mederben folyt tovább, mint korábban: 1920, az összeomlás és (román) impériumváltás magyar (nemzetstratégiai) szemszögből apokaliptikus politikai katasztrófa volt ugyan, de társadalomtörténetileg és szociológiailag nem jelentett azonnal valódi törést/cezurát: mindenütt ugyanazok a különféle eredetű, és státuszú, de leginkább magyarul beszélő (és érző) félig nemes, félig (vagy alig) polgár típusokból összegyúrt tartásos úriemberek bandukoltak megmaradt munkahelyeikre, jártak a kávéházakba, vendéglőkbe és korcsmákba, olvasták a lapokat, itták söreiket, és sopánkodtak szűkülő életlehetőségeik felett. Hamisítatlan, izig-vérig „magyar világ” volt ez – Nagyromániában – csüggedt kistisztviselőivel, csőd szélére jutott közép- és nagybirtokosságával, hivatalt és egzisztenciát veszített dzsentroid figuráival, elszegényedett és lesüllyedt arisztokrata-származékaival, reményvesztett, új utakat kereső értelmiségével, öntudatos munkásembereivel, magyarságukhoz (a magyar nyelvhez és kulturához) többnyire²³ foggal-körömmel ragaszkodó zsidóságával²⁴...

Vagyis ott, azon az Isten háta megetti *peremvidéken* az *Annales* történeti iskola egyik alapkategóriájának, az időbeli (fázis) eltolódás (*décalage*) törvényszerűségeinek megfelelően a XIX. századi polgári átalakulás *versus* korszerű (európai) magyar nemzetévtől valamennyi eleme, összetevője tartozéka úgyszólván „őseredeti” állapotában fennmaradt: a polgárosodni szándékozó, iparúzó

²¹ Lásd erről Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle. 1918–1930*. Ithaca, N. Y.–London, 1995. Cornell University Press.

²² Lásd erről például Borsi-Kálmán Béla: *Őt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levente-pőr 1919-1920*. Budapest, 2006. Noran Kiadó

²³ Az egyetlen disszonáns fejlemény (mármint a „törzskös” magyarság szemszögből) az volt, hogy régebbi tradícióknak engedelmessé s pragmatikus okokból a gyerekeket még a legmagyarabb érzelmű zsidó polgárcsaládok is igen gyakran román tannyelvű iskolákba járatták, ennél fogva mindazok, akik a huszas években és később születtek tökéletesen beszélnek ugyan (hiszen ez maradt mindmáig a családi nyelv) de pontatlanul (vagy egyáltalán nem) írnak magyarul, hiszen az alapfogalmakat és a nyelvtani szerkezeteket biztosabban uralják és használják a román államnyelven.

²⁴ Lásd erről bővebben: a kolozsvári *Korunk* 1991/8-as – *Erdély és a zsidóság* című – számában megjelent írásokat. Vö. Erdélyi Lajos: *Magyar zsidók Romániában, Erdélyben*. In *Múlt és Jövő*, 2001/1. (különösen: 25–27.)

kálvinista kismemes, a városba igyekvő, fiait, leányait továbbra is *magyarul* tanítható módos sváb parasztpolgár, a cipszer sóvágók és céhes iparosok maradékai, s persze az öntudatlanul szintén szabadelvű köznemesi mintákat (is) követő kis- és nagyvárosi zsidó népesség különféle rétegei a máramarosi favágóktól, szénégetőktől a nagybányai (nagysomkúti, tasnádi, avasfelsőfalui, magyarláposi, felső-visói etc.) szatócson, röfösön és kocsmároson át, a marosvásárhelyi, nagyváradi, aradi, szatmári elemi- és középiskolák tanárain, újságíróin, ügyvédjein és kórházi orvosain át a kolozsvári, a temesvári és brassai gyár- és laptulajdonosokig, akik persze már inkább a a magyar arisztokráciához hasonlítani igyekvő pesti nagypolgárság *modelljét* másolták²⁵...

Jó, jó... ezt tudjuk, sokszor olvastuk és számtalanszor hallottuk már – vethetné közbe bárki: ez az *okfejtés* tényleg nem egyéb, mint a XIX. századi magyar(országi) *polgári átalakulás* s (együttal) *modern* (francia típusú) *nemzettévalás* alapfeladványa, amelyet főttebb már magam is érintettem; Hatvany Lajos találó kidejezésével: ama „régí feudális tömlő”, amelyből – mindnyájunk üdvére – „új bort”, vadonatúj, nyugateurópaias, minden ízében átszerkesztett demokratikus társadalmat s főként vállalkozó szellemű(kedvű), tehetős és öntudatos(gerinces) polgárságot *kellert volna* közös erővel *fejtenünk*...

S itt engedtessek meg nekem egy szándékosan provokatív, egyszersmind költői kérdés: vajon a nagykanizsal Fischel Ferenc 1927-es áttérésekor²⁶ a rendelkezésére álló ezernyi variánsból nem azért választotta-e azt a magyar családnevet – a *FEJTŐ*-t –, mert a létezés misztériumain kívül a magyar társadalomfejlődés *rejtélyét*, homályban maradt (hagyott?) valódi összefüggéseit – *a nagy titkot* – kívánta maga is szívós igyekezettel *megfejteti*?

Bevallom, kapóra jött nekem az Ady baráti köréhez tartozó, Nyugat-alapító s József Attilát önzetlenül istápoló hatvani Hatvany Lajos indulatos kifakadása, aki, akárcsak Jászi Oszkár, a harmincas évek közepén/végén szintén belesodródott a népi-urbánus (ál)vitába.²⁷ Jászi ugyanis – összefüggéseiből kiragadva – így idézte és kommentálta a nem melleleg bárói címet szerzett vidéki (aradi) eredetű tőkésaládból származó tipikus pesti nagypolgár²⁸ már részben citált fontos *fejtegetésér*: „Ha [Hatvany] a szellemtörténeti históriairásról azt mondja, hogy „új

²⁵ Eme társadalomtörténeti/szociológiai *mita* mibenlétéről nagyon sok mindent megtudhatunk a Kornfeld-család sorsa kapcsán Vö. Kornfeld Möríc: Trianontól Trianonig. (1948) In uő.: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*. Közreadja Széchenyi Agnes. [Második. javított kiadás] Budapest. 2006. Corvina. 198-289. (a továbbiakban: Kornfeld: Trianon.)

²⁶ Fejtő katolizálásának motivációiról lásd bővebben Karády 2008. (különösen: 948-950.)

²⁷ Lásd például a főként Németh Lászlónak címzett írását: Hatvany Lajos: A szellem különítményesei. In *A népi urbánus vita*, 94-105. (Németh válasza – Egy különítményes vallomása címmel – *uo.*, 121-129.); továbbá: Hatvany Lajos. Az Új Szellemi Fronttól – a Márciusi Fontig (I-II.). *uo.*, 409-419.

²⁸ A rendkívül művelt, mélyen gondolkozó Hatvanynál igen kevesen tudták jobban honunkban hogy „miről volt szó” a magyarországi tőkés/kapitalista (modernizáló) fejlődésben, vagyis, hogy milyen (rejtett) rügőra járt a *magyar polgári átalakulás*, mármint mit is jelentett ténylegesen (a gyakorlatban) a sokáig (lényegében az 1918/1920-as összeomlásig) viszonylag harmonikus „működő” – sokak által *szimbiózisnak* minősített – magyar-zsidó (zsidó-magyar) érdek- és érzelmi szövetség. Lásd erről Hatvany Lajos *A Draheim-nmzettség*. In uő.: *Emberk és korok Regényes korrajzok, naplók, cikkek*. I. kötet. Válogatta és sajtó alá rendezte Belia György. Budapest. 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó. (különösen: 31-35.). Vö. ismetelten, Kornfeld: Trianon.

bor a régi feudális tömlőben”, akkor az én érzésem szerint is *közel jár az igazsághoz.*”²⁹

Mi tagadás, az *én érzésem*, s mi ennél valamivel több, *történelmi meggyőződése* szerint is...

Mert Hatvany sorait értelmezve mit is írt Jászi imént hivatkozott cikkében? Idézem, két részletben: a) „öntudatos polgári osztály (angol vagy francia értelemben) sohasem volt és minden valószínűség szerint éppoly kevéssé lesz Magyarországon, mint ahogy nem volt Oroszországban sem.”; és b) (lényegében Hatvanyt parafrázálva) „a magyar kapitalizmus egyszerű függvénye és kiszolgálója a feudalizmusnak.”³⁰

És ha ezt a két mély értelmű okfejtést még egy – a továbbra is rendies, hierarchizált, magyar történelmi közvélekedésben³¹ ugyancsak igaztalanul háttérbe szorított – hazai historikus (Hajnal István) egyik sarkítétel-szerű megállapításával is szembesítjük, miszerint „Minden kultúrfejlődésnek [...] olyan az osztálytársadalma, amilyen volt a rendisége,”³² nagy vonalakban máris előttünk áll a magyar társadalomfejlődés napjainkban is változatlanul érvényes *ósképlete* – és mindenki számára kötelező (mert zsigerileg áthághatatlan) *törvénye*. Mindazokkal a meg- és feloldhatatlan *dilemmákkal* együtt, amelyek ebből mindmáig – s mindannyiunk számára – következnek, akár akarjuk, akár nem. Ha csak nem szándékozunk „kiszállni” belőle, ami, ugyebár – sokszázezernyi példa (egyebek közt épp a Hatvany Lajosé is!) igazolja – *érzelmileg* lehetetlen... A kódot, a *magyar-levés és magyarrá válás* kettős (érzelmi és erkölcsi) bilincset szépapáink és úkanyáink égették génjeinkbe, hatvan, száz, vagy kétszáz esztendeje, amikor ezt a (magyarnak nevezett) *sorsot* választották, s kényszeresen ránk örökítették, belénk vésték, kitörölhetetlenül! A hungáriai társadalom akármelyik rétegéből és bármelyik etnikumából származzanak is felmenőink...

De még mindig nekem szegezhetné valaki a kérdést, hogy – még ha valósnak és helytállónak fogadjuk is el a fenti vázlatos (s hely hiányában

²⁹ Lásd Jászi Oszkár: Leszámolás – beszámolás nélkül. (*Századunk*, 1938/2-3., az én kiemlésem! – B-KB.) In *A népi-urbánus vita*, 421. Jászi vitacikke válasz Hatvany Lajos: Beszámolás és leszámolás. (*Újság*, 1937. Karácsony) című írására. (a továbbiakban: Jászi.)

³⁰ Jászi 423.

³¹ Az előítéletes gondolkodás, ama „jellegzetes rendies korlátoltság, az oldali és lefelé látásra való képtelenség” természetesen nem csupán a magyar történész céh privilégiuma. Úgyszólván általános magyarországi érvényét így önti formába a következő jegyzethen okadatolt elgondolkodtató tanulmányában Tóth Zoltán: két részletben: a) „A [...] társadalmi osztályozás nemhogy értéksemlegességre törekedne, hanem ellenkezőleg rendi, majd később rendies polgári osztálykategóriáinak érvényességét is, a személyek állásának jogosultságát is egy másik síkról kell elnyerje, minősítés formájában.”; és b) „A [magyar társadalomfejlődésben és közgondolkozásban] a mindenható rendi választóvonalak mindkét oldalán s mindenfajta társadalmi különbséghez, a társadalmi felemelkedés minden formájához minőségi képzetek kötődtek, amelyek kifejeződtek a csoportok egymással szembeni bánásmódjában s a kapcsolati formákban.” Tóth 69. és 91.

³² A csonkított szövegész folytatása: „Az üzem nagy átalakulással bár, de folytatódik. Az ember feltétlen szabadnak érzi szellemét és elhatározásait, s mégis a történelmi múlt dolgozik benne.” Idézi – Hajnal István: Az osztálytársadalom (In *Magyar Művelődéstörténet*. V. kötet. Az új Magyarország. Budapest, 1942, 165-200.) című tanulmányából – Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás” Társadalomtörténeti esszé c. fontos elemzésének mottójában. In *Polgárisodás Magyarországon Századvég*, 1991/2-3., 75. (a továbbiakban: Tóth.)

szükségképpen rövidere zárt) *fejtegetést* –, miként (miféle áttételek, gondolati konstrukciók révén) vonatkozatható mindez a köztudomásúan poliglott, rendkívül művelt, ellenfelei által nem egyszer *kozmpolitának*, sőt „gyökértelennek” titulált François *Fejtő* Ferenc alakjára, bonyolult személyiségére? Aki, ráadásul, huszonkilenc évesen, *1938-ban* szülőföldje elhagyására *kényszerült*?

Szűkre szabott válaszaim lakonikusak és, részben, kérdés-formájúak lesznek, de előbb hadd tegyek még egy kurta társaslélektani, s emigránstörténeti kitérőt: igen régi, eleddig senki által érdemben nem cáfolt megfigyelés, hogy minden számkivetett, szellemi képességeitől, műveltségétől, érzékenységétől úgyszólván függetlenül, azt az *országimázt*, társadalomrajzot, hangulatot, egyszóval *történelmi idősíkot* rögzíti – kitörölthetetlen *gyorsfénykép* alakjában – mindhalálíg tudatában, amilyen az távozása (menekülése) *pillanatában* volt. S ezen sem az állandó olvasás, rádióhallgatás, személyes kapcsolattartás, de még az évtizedekkel későbbi, egyre sűrűbben ismétlődő hazlátogatások sem változtatnak *alapvetően*. Legfőljebb finomítják, módosítják, árnyalják az eredeti bevésődést, az *imprinting* kifejezéssel illetett lélektani állapotot. Más szóval a *magyar* Fejtő Ferenc személyiség szerkezete, habitusa, modora, mosolya, kézfogása, szófordulatai, az *1938-as* magyarországi korhangulatot, stílust, mentalitást konzerválták, és másokéval – az otthon rekedtekével, a később emigráltakkal, vagyis az elsöprő többséggel – ellentétben, azt közvetlenül sem a vészorszak idegromcsoló szörnyűségei, sem a pusztító világháború megpróbáltatásai, de még a „szocialista építés” kezdeti szakaszában, 1956 előtt általánosan megkövetelte *mimikri* sem torzították. Nem is beszélve a kádárkori személyiségromboló, gerincroppantó megalkuvásokról, kettős beszédről és a mostanában kiszámított (célzatos) folyamatossággal napvilágra kerülő besúgókarrierokról, és így tovább... Magyarán Fejtő Ferenc *magyar értelmiségiként* minden látszat ellenére nem volt, mert nem is lehetett tökéletesen azonos *François Fejtő* francia külpolitikai kommentátorral, a világhírnevet szerzett párizsi politológussal,³³ és megbecsült esszéíróval. Valódi *szinkronban*, megkérdőjelezhetetlen történelmi egyidejűségben választott hazája közeletével, szellemi elitjével, párizsi, római és New Yorki *nem-magyar* barátaival élhetett csupán. A szívének legkedvesebb magyarjaival nem volt, mert nem is lehetett azonos időbeliségben. Őket, akaratlanul is az *1938-as magyar világ* nézőpontjából, egyszersmind korának legfejlettebb, legcivilizáltabb társadalmi formációjának számító nyugat-európai polgárosodás, valamint a francia kultúra ormairól figyelte s értékelte. Innen eredeztethető soha senkivel sem éreztetett, ám az évek múlásával egyre fokozódó intellektuális fölénye, bölcs, megértő mosolya, vagy, ha a partner nem volt inyére, szarkasztikus iróniája... Örök emlék marad számomra, hogy egy alkalommal köntörfalazás nélkül, bár a rá jellemző „üriemberi” tapintattal, megmondta, hogy a nálánál másfél, két évtizeddel fiatalabb, immár szintén pátriárka-kort megélt ’56-os elvbarátait is aszerint ítélte meg, hogy milyen gyorsan, és milyen mélységben szakítottak ifjúkoruk lázas „szocialista” illúzióival,

³³ Fejtőnek az *Histoires des démocrates populaires*. Paris, 1953. Éditions du Seuil című könyve hozta meg a nemzetközi elismerést, amelyet 1969-ben átdolgozott és két kötetnyire bővített (I. Ère de Staline; II. Après Staline). A munka számos további kiadást ért meg és 1991-ig tizenhat nyelvre fordították le (Magyar változata: Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. I-II. Budapest–Párizs, 1991. Magvető Kiadó–Magyar Füzetek).

olykor türelmetlen „szektás” (osztályharcos) nézeteivel, és tértek vissza szüleik, nagyszüleik *polgári* elveihez, értékeihez...

Vagyis ugyanoda lyukadtunk ki, ahonnan elindultunk, mondhatnánk, újra ott vagyunk, ahol a part szakad – hetvenegy év után! Kérdéseim: lett-e, kijegecesedett-e azóta honunkban „osztálytudatos”, a hollandhoz, a skóthoz, a svédhez, a katalánhoz, de legalább a némethez vagy az osztrákhhoz hasonlatos, ahhoz mérhető *polgár(ság)* – a voltaire-i *citoyen*³⁴ értelemben? Tisztázódott-e a hazai értelmiségi közvélekedésben – jobban mondva kiderítette-e legalább a magyar historiográfia és szociológia –, mennyiben avított, nemesi jellegű, s mily mértékben modern polgári karakterű mindaz, amit a magyar társadalomfejlődés és gondolkozás többszöri nekiveselkedés után (és ellenére) az elmúlt másfélszáz évben végül is produkált? Közelebről, hogy ez a kétfajta (kétféle vétetésű), de elvileg összetartó (szerencsés esetben egyirányú) „fejlődés”, érték- és ízlésvilág milyen arányban és mértékben (mélységben) keveredett (elegyedett) a magyar *middle class* különféle rétegeiben, beleértve a „szocialista (nomenklaturás) polgárosodás” kedvezményezettjeit is? Volt-e megadatott-e nekünk az ehhez a „természetes” kohézióhoz elengedhetetlenül szükséges *hasznos idő*, vagy legalább pár évtizednyi történelmi/politikai szélcsend? S amennyiben válaszunk tagadó, nem lehetséges-e, hogy minden látszat ellenére mi, *mai magyarok* mindnyájan megrekedtünk az 1909-es társadalomfejlődési szinten, vagyis nagyjában-egészében ott tartunk – jobban mondva már ott sem! –, ahová országunk, hazánk, közéletünk Fejtő Ferenc, Radnóti Miklós és Méliusz József születési évében³⁵ egyszer már nagy ügyel-bajjal, rengeteg ellentmondás és öncsalás árán, *de mégis* felkapaszkodott? Amikor a baljós (geopolitikai és társadalomtörténeti) előjelek ellenére elméletileg még mindig volt *némi remény* a főtebb taglalt nehezen egyeztethető értékek harmonikus elegyedésére és – különösen szerencsés körülmények között (mondjuk a történelmi Magyarország egyben maradása esetén) – szerves egybeolvadására, *a nemesi típusú magyar polgárosodás* végigfuttatására, legalábbis állandó (konstans) típusjegyeinek rögzülésére...

S ha e kellemetlen kérdezősködést folytatva feltesszük, hogy nemzeti nagyjaink *eleve* téves koordináták mentén jelölték ki az úticélt, *hibásan* mérték föl történelmi esélyeinket, s adottságainknak, reális (kivihető) lehetőségeinknek *nem megfelelő* modellt (mintát) – a francia (jakobinus típusú) központosított egynyelvű nemzetállamiságot (annak jogegyenlősítő, rokonszenves republikánus eszmeisége nélkül)³⁶ – választottak, nem lehetséges-e, hogy mindnyájan, kivétel nélkül *egy nagy (történelmi) érzékcsalódás* (illúzió) hordozói, működtetői – és áldozatai vagyunk?

Magyarán a magyar nemzetté válás/polgári átalakulás (társadalomtörténetileg és szociológiailag) egyfelől deficités lett, a nemzetépítés

³⁴ Vö. Jászi 423., illetve Kende 2003, 60.

³⁵ Radnóti Miklós (Budapest, 1909. május 5. – Abda, 1944. november 6/10. között); Méliusz József (Temesvár, 1909. január 12. – Bukarest, 1995. december 2.); Fejtő Ferenc (Nagykanizsa, 1909. augusztus 31. – Párizs, 2008. június 2.)

³⁶ „A kelet-közép-európai térség államai a francia modellt mindmáig félreértették. Csak az államnemzeti dominanciát vették észre benne, s ezt vették át több-kevesebb sikerrel, kifelejtve belőle a másikat, az elöbbinél nem kevésbé alapvető és mérvadó elvet: az állampolgári egyenlőséget.” Lásd Kende 2003, 93-94.

pedig (politikailag) egész egyszerűen kudarcot vallott. És, továbbmenve, mindezt alaposabban végiggondolva, nem kockáztatható-e meg vajon az a *sejtés* is, miszerint *emez illúzió* és nemzetépítési/társadalomátalakítási *kettős sikerhiány* jegyében (és nem-kívánt érzelmi közösségében) vagyunk/maradtunk *mi*, valahányan *MAGYAROK*? S legnagyobb bajunk épp az, hogy ezt a tényállást sem igazán elfogadni sem pedig megbocsátani nem tudjuk, ennél fogva nem szüntünk meg *egymást* – a magyar társadalom- és értelmiségi elit különféle, szervesülni/összeolvadni nem képes rétegét, s azok „képviselőit” (lényegében saját magunkat) – okolni végeredményben *közös (nemzeti) mulasztásainkért*?

Vagyis ennek hiányában lettünk/vagyunk „magyarok”: tisztilú állandó (ismétlődő) acsarkodásainkkal, egymásra mutogatásainkkal, felelősség áthárításainkkal, megrögzött bűnbakkereső hajlamainkkal, szélmalomharcainkkal, ádáz szekértáborainkkal és – legalábbis egyelőre – reménytelen délibábkergetéseinkkel.

Holott, ismétlem: a magyar politikai és értelmiségi elit *felelőssége* a többszörös kudarc miatt *közös* (még ha más-más arányban esik is latba) és büntetlenül, további káros következmények nélkül, valójában – történelmi távlatban – nem is porciózható.

A kárfelmérés és a közös romeltakarítás, s majd ezután *az újrakezdés* viszont minden jel szerint – húsz évvel a rendszerváltás/rendszerváltozás után – *ismét* elkerülhetetlen.

E sorok írója ezért tekinti Fejtő Ferencet a *par excellence* – mert nem-létező de egyszer talán, együttes erővel *mégis* megvalósítandó *magyar polgárság* egyszemélyes prototípusának.

Zugló (Limanova tér 1., II. emelet 2.), 2009. augusztus 3.–augusztus 13.